

eISSN: 2981-1791

<https://ut.journals.ikiu.ac.ir/>

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Publisher: Imam Khomeini International University

Analyzing The Role of Tehran’s Space in Contemporary Social Events (A Case Study of The Islamic Revolution)

Akram Khalilipour⁽¹⁾, Reza Afhami^{(2)*}

1. Ph.D. student in Archaeology, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

2. Associate Professor, Department of Research and Art History, Faculty of Art, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Abstract

Received: 09/08/2024
Accepted: 17/12/2024
PP. 237-252

Keywords:

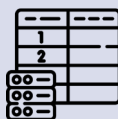
Space consumption, Tehran, urban archeology, Islamic revolution and activists

Number of references: 45

Number of figures: 8

Number of tables: 0

Introduction: It is crucial to pay attention to the historical dimension of the urban spaces that were influential in the 1957 revolution and the capacity of the space to enhance communication and social actions. The first events of the Islamic Revolution indicate the exploitation of the modern space of the city and its established spatial container. Protest actions and revolutions are the result of the confrontation between the government and new social movements in the urban space. The movement begins in neighborhood squares or fields, and these squares, which are the gathering places and give identity to the neighborhood, become the point of gathering of popular movements. However, clearly at this stage, this human gathering lacks a legitimate and determining identity, because human behavior in the form of this neighborhood dimension is only a kind of solidarity of social class and also determines everyday behavior. At this stage, these people need to cling to the elements of identity within the space in order to legitimize their behavior, and of course, urban space is not effective at this stage, so mosques, houses of clerics and scholars are used as landmarks that can both direct people’s behavior and create a kind of legitimacy for it. This plays a turning point in transforming a small element of the urban environment into a social landmark and marks the stage of transforming space into a sign. In strikes by workers and employees, students, etc., a kind of spatial rupture occurs among people. Strikes and the declaration of martial law and the banning of gatherings in religious facilities transform the spatial representation of religious facilities from an active supporter of reforms to a passive supporter, and as a result, as strikes by various groups intensify, people become influential figures of power. Strikes by various groups mean direct confrontation with the government in the urban environment and mean influencing a spatial container and a represented element. They are not tolerated by the government and activists are deprived of social and political activities in the urban environment.

The Purpose of the Research: The purpose of the research is to analyze the relationship between the nature and goals of political and social events and the way Tehran’s urban spaces are used in contemporary protest events (case study: Islamic Revolution).

Methodology: The method of this research is library (documents), field (visiting buildings) and is written with a descriptive-analytical approach.

Findings and Discussion: In order to interpret the urban spaces and establish a connection between the protest event and the said spaces, the quantitative criteria of the space in terms of dimensions, the quality of connection with the surrounding context, and from the symbolic point of view, their connection with the structure of the whole city and the buildings around them are taken into consideration.

Conclusion: According to historical and archaeological evidence, during the Constitutional Revolution, the various political forces present at the event used the everyday urban spaces of squares and streets in the form of a symbolic order that matched the characteristics of each stage of the revolution. During the protests at the beginning of the Islamic Revolution, clerics of different times and strata played the most important role in

the streets and urban spaces. The marches were held in Shahyad Square, 24 Esfand Square, Tehran University, Qaytarieh Hills and religious places of the city, which are among the most important urban spaces in this era. At the time of the 1957 revolution, due to the greater position and influence of religious people, especially clerics, and the leadership of Ayatollah Khomeini (May God bless him), they were able to influence the target society. The difference between the use of urban spaces in this event and other events investigated in this research was in the type of welcoming, supporting and accepting the invitation of activists and protesters, and it led to the maximum use of important urban spaces. The relationship between spaces and spatial organizations with audiences and social interactions in the investigated events in the city of Tehran is two-way. During the investigated event, it was found that the spatial organization of the city of Tehran includes the government, civil and administrative headquarters, religious center, economic center and other urban elements with this event has been related.

Funding: There is no funding support.

Authors' Contribution: Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest: Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments: We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

Use your device to scan
and read the article online

Highlight

- In modern Tehran's urban space has been comprehensively investigated during the Islamic Revolution.
- The most important contemporary protest actions in Iran, especially the city of Tehran, which has been the site of important events, should be discussed.
- They consider the new angles of using the city space for the occurrence of protest actions Space consumption the of the Islamic Revolution with an archeological approach.

This paper is an open
access and licenced under
the [Creative Commons
CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) licence.

©2024, UST. All rights reserved.

Cite this article: Khalilipour, A., & Afhami, R. (2024). Analyzing The Role of Tehran's Space in Contemporary Social Events (A Case Study of The Islamic Revolution). *Urban Strategic Thought*, 2(2(4)), 237-252.

 <https://doi.org/10.30479/ust.2024.20755.1157>

 https://ut.journals.ikiu.ac.ir/article_3603.html

*. Corresponding Author (Email: afhami@modares.ac.ir)/ (Phone: 09126753800)

This article is taken from the author's doctoral dissertation titled "Analyzing The Role of Tehran's Space in Contemporary Social Events (A Case Study of The Islamic Revolution)", which was defended by the first author with the guidance of the second author at Tarbiat Modares University.

واکاوی نقش فضای شهر تهران در رویدادهای اجتماعی معاصر (نمونه موردی انقلاب اسلامی)

اکرم خلیلی‌پور^(۱)، رضا افهمی^{(۲)*}

۱- دانش‌آموخته دکتری باستان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۲- دانشیار گروه پژوهش و تاریخ هنر، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>مقدمه: توجه به بعد تاریخی فضاهای شهری تاثیرگذار در رویداد انقلاب ۵۷ و میزان ظرفیت فضا برای بالا بردن ارتباط و کنش‌های اجتماعی مهم است. اولین وقایع انقلاب اسلامی نشان‌دهنده بهره‌برداری از فضای مدرن شهر و ظرف فضایی تثبیت‌شده آن است. کنش‌های اعتراضی و انقلاب‌ها حاصل رودرویی حکومت و جنبش‌های اجتماعی جدید در فضای شهری است. آغاز حرکت از میدان‌های محله‌ای یا میدانی است و این میدان‌ها که محل تجمع و هویت‌بخش محله‌اند نقطه تجمیع حرکات مردمی واقع می‌شوند. اما به‌طور واضح در این مرحله گردآوری انسانی فاقد هویت مشروع و تعیین‌بخش است، زیرا رفتار انسانی در قالب این بعد محله‌ای تنها از نوعی همبستگی طبقه اجتماعی و همچنین تعیین‌بخشی رفتار روزمره است.</p> <p>هدف پژوهش: هدف پژوهش واکاوی رابطه میان ماهیت و اهداف رخداد‌های سیاسی و اجتماعی و نحوه مصرف فضاهای شهری تهران در رویدادهای اعتراضی معاصر (نمونه موردی: انقلاب اسلامی) است.</p> <p>روش‌شناسی: روش این پژوهش کتابخانه‌ای (اسنادی)، میدانی (بازدید از بناها) و با رویکرد توصیفی-تحلیلی است.</p> <p>یافته‌ها و بحث: در سیر بررسی به‌منظور تفسیر فضاهای شهری و برقراری ارتباط میان رخداد اعتراضی و فضاهای مزبور معیارهای کمی فضا از منظر ابعاد، کیفیت ارتباط با بافت پیرامونی و از منظر نمادین ارتباط آن‌ها با ساختار کل شهر و ساختمان‌های پیرامون آن‌ها مورد توجه قرار گرفته‌است.</p> <p>نتیجه‌گیری: در مرحله اول رویدادها در کالبد فضایی که از منظر تاریخی مشروع محسوب می‌شوند آغاز، و در ادامه کنش اجتماعی به خلق و بازنمایی فضاهای خود اقدام می‌کند و فضاهای روزمره به جزئی از یک نظام نمادین جدید فضای شهری بدل می‌گردند و در مرحله سوم انقلاب با دگردیسی مفهوم فضایی، تغییر معنای نمادین فضاهای ازپیش‌موجود و تلاش برای تصرف فضاهای تعیین‌یافته با هدف مقابله با گروه‌های درگیر در انقلاب، روبه‌رو هستیم. در طی رویداد بررسی‌شده معلوم شد که سازمان فضایی شهر تهران شامل مقر حکومتی، دیوانی و اداری (میدان ارگ، میدان توپخانه و میدان بهارستان)، مرکز مذهبی (مساجد)، مرکز اقتصادی (بازار) و دیگر عناصر شهری با این رویداد در ارتباط بوده‌اند.</p> <p>نکات برجسته:</p> <ul style="list-style-type: none"> - به‌طور جامع فضای شهری تهران در مقطع انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار گرفته‌است. - کنش‌های اعتراضی در طول تاریخ بسیار ضروری بود که از نگاه یک باستان‌شناس دوره اسلامی به مهمترین کنش‌های اعتراضی معاصر ایران به‌ویژه شهر تهران پرداخته شود که بستر اتفاقات مهم بوده‌است. - پژوهشگران زوایای جدید بهره‌گیری از فضای شهر برای وقوع کنش اعتراضی انقلاب اسلامی را با رویکرد باستان‌شناسی ملاحظه می‌کنند. 	<p>دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷ صص: ۲۳۷-۲۵۲</p> <p>واژگان کلیدی: مصرف فضا، تهران، باستان‌شناسی شهری، انقلاب اسلامی و کنشگران</p> <p>تعداد منابع: ۴۵</p> <p>تعداد اشکال: ۸</p> <p>تعداد جداول: ۰</p>

ارجاع به این مقاله: خلیلی‌پور، اکرم و افهمی، رضا. (۱۴۰۳). واکاوی نقش فضای شهر تهران در رویدادهای اجتماعی معاصر (نمونه موردی انقلاب اسلامی). *اندیشه راهبردی شهرسازی*، ۲(۴)، ۲۳۷-۲۵۲.

این مقاله به صورت دسترسی باز و با مجوز Creative Commons CC BY-NC 4.0 قابل استفاده است.

doi <https://doi.org/10.30479/ust.2024.20755.1157>

©2024, UST. All rights reserved.

* نویسنده مسئول (رایانامه: afhami@modares.ac.ir) / (تلفن: ۰۹۱۲۴۶۷۵۳۸۰۰)
این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده با عنوان «واکاوی واکاوی باستان‌شناسانه فضای شهر تهران در رویدادهای اجتماعی معاصر (مطالعه موردی مشروطه تا انقلاب اسلامی)» است که در دانشگاه تربیت مدرس به وسیله نویسنده نخست و با راهنمایی نویسنده دوم دفاع شده‌است.

۱- مقدمه و بیان مسئله

در جامعه ایران از انقلاب مشروطه به این سو، با وجود از میان رفتن یا تضعیف بسیاری از شالوده‌ها و الگوهای سنتی، همبستگی اجتماعی با گذر از مکان‌های خاطره‌انگیز آن زمان میسر است. با شناخت عمیق پیرامون حوادث تاریخی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که عوامل مهم تغییرات اجتماعی در جامعه محسوب می‌شوند، می‌توان مکان‌های موثر و میزان اهمیت آن‌ها در رویدادهای تاریخی جامعه ایران را شناسایی کرد.

تهران در نقش پایتخت بستر رویدادهای سیاسی و اجتماعی بسیاری بوده‌است و جایگاه ویژه‌ای در حوادث مهم ۲۰۰ ساله کشور داشته‌است. جنبش‌های عمومی و اجتماعی که خود پدیده‌ای جدید است حاصل این مرکزیت و شهری شدن به شمار می‌رود و همچنین تشکیل روابط جدید اقتصادی و ارزش‌های مدرن باعث تحولات اجتماعی و انتظارات جدیدی شده‌است. به عبارتی رویارویی این جنبش‌ها و حکومت در فضای شهری نمود پیدا می‌کند و می‌تواند بستر انقلاب‌ها و جنبش‌های اجتماعی جدید را فراهم نماید.

شهر تهران مرکز تحول‌های سیاسی و اجتماعی گسترده کشور بوده‌است و روابط مدرن اجتماعی در ادوار اخیر را شکل داده‌است. اماکنی همچون میدان‌های ارگ، توپخانه و بهارستان و خیابان‌های متعدد همچون ناصرخسرو و ولیعصر، بازار فضاهای شهری را در دوره معاصر آماده پذیرش کنش‌های اجتماعی، سیاسی و روابط اقتصادی کرده‌است. این امر تحولی نو در شیوه مطالبه‌گری مردم را نشان می‌دهد. از مهم‌ترین تحولات جمعیتی مردم تهران می‌توان از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ نام برد.

بررسی فضاهای باقی‌مانده از قدیم، تاثیر بسیاری در شناخت ساختار سیاسی، اداری، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مؤسسان آن‌ها دارد. این شناخت و مطالعه فضاهای و بافت کهن شهرها از طریق باستان‌شناسی فضایی میسر است (کریمیان و احمدی، ۱۳۹۴: ۱۰۴). شهر از دیدگاه باستان‌شناسی، یکی از موثرترین داده‌های اطلاعاتی از گذشته انسان به شمار می‌رود. فضای شهری از دو بعد کالبدی و اجتماعی از طریق باستان‌شناسی شهری که از شاخه‌های باستان‌شناسی اجتماعی است، مطالعه و تحلیل

می‌شود (افشار و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۸۶). باستان‌شناسی شهری علاوه بر بررسی شهر و بافت‌های مرتبط با آن، فرهنگ‌های موجود را نیز مطالعه می‌کند. توسعه شهر بخشی از فرآیند شکل‌گیری فرهنگی است، فرآیندهای شکل‌گیری فرهنگی متغیرهای مربوط به رفتار، ویژگی‌های سازمانی و اجتماعی-فرهنگی را در برمی‌گیرد که متغیرها و جنبه‌هایی از آن سیستم را توصیف می‌کنند (Green, 2006: 11). لوفور درباره امر شهری به تحلیل سه سطح می‌پردازد:

الف) سطح جهانی: این سطح که شامل خط‌مشی‌گذاری دولت‌ها و سیاست‌یون رده اول کشورهاست با مبنای قرارداد سرمایه و سود مشخص می‌شود.

ب) سطح میانه: این سطح زیر نفوذ سلطه و منطق سطح اول حاوی واقعیت فیزیکی، ساختار و شکل‌های فضایی شهر است و به واسطه طراحان مدیریت و بازتولید می‌شود.

پ) سطح خصوصی: سطح سوم با درک شهروندان از امر شهری مرتبط است و نتیجه ارتباط مستمر با فضا است. لوفور می‌گوید فضاهای شهری واقعیت فیزیکی دارند؛ اما حضور، نوع مردم و رویدادهایی که در آن رخ می‌دهد یک ماهیت اجتماعی و یک ماهیت نشانه‌دار برای آن‌ها متصور می‌سازد. براین اساس فضاهای شهری بستر اتفاقاتی هستند که توسط مردم در کالبد شهر، که فضای فیزیکی تبدیل شده به فضای معناداری است، رخ می‌دهد (Lefebvre, 1991: 414). در رویدادهای اجتماعی از فضاهای شهری با توجه به ارزش ابعادی و نمادین بهره‌برداری می‌شود و مبنای پژوهش حاضر نظریات لوفور است. در این پژوهش نکته مهم تعیین دقیق فضای شهری و مراحل رخداد که در شهر تهران اتفاق افتاده‌است، می‌باشد. در واقع تبیین و تحلیل بر اساس مواد فرهنگی ملموس به لحاظ باستان‌شناسی برای ما بسیار حائز اهمیت است. از نظر باستان‌شناسی شهری مهم است که توسعه تهران در کمتر از ۱۰۰ سال با تغییر فضاهای همچون میدان ارگ، میدان توپخانه، میدان بهارستان و ... که منجر به تحول جریان‌های بسیاری می‌گردد، شکل گرفته‌است. به طوری که در تهران دوره مدرن با انقلاب اسلامی روبه‌رو هستیم. در اتفاقات معاصر ایران در مقطع انقلاب اسلامی که جنس، کانون و فضای شهری

مورد استفاده متفاوت است.

هدف واکاوی رابطه میان ماهیت و اهداف رخدادهای سیاسی و اجتماعی و نحوه مصرف فضاهای شهری تهران در رویدادهای اعتراضی معاصر (مطالعه موردی: انقلاب اسلامی) است.

پژوهش حاضر که در زمینه باستان‌شناسی شهری انجام شده است، سعی بر آن داشته تا روابط میان انسان و فضاهای شهری را در وقایعی کوتاه‌مدت یعنی اعتراضات شهری بررسی کند که فضا از حالت کارکرد روزمره خارج شده و با توجه به توان کمی و کیفی خود از نظر فضایی، نمادین و جنبه‌های اجتماعی گوناگون نظیر سیاسی و مذهبی در مدت زمان رویداد به مصرف می‌رسد.

پرسش اصلی در مقاله پیشرو این است که چه رابطه‌ای میان ماهیت و اهداف رویدادهای اعتراضی معاصر تهران (مطالعه موردی: انقلاب اسلامی) و مصرف فضاهای شهری تهران وجود داشته است؟

۲- پیشینه پژوهش

اشرف و بنو عزیز (۱۳۸۸) در کتابی با عنوان طبقات اجتماعی، دولت و انقلاب در ایران به بررسی تحولات شهری و ازدیاد جمعیت و نتایج آن پرداخته‌اند. **ریاضی (۱۳۸۹)** در مقاله‌ای با عنوان تاثیر تجدد بر فضای شهری تهران در پایان دوره قاجار به بررسی تعامل میان تحولات فکری و اثرات فضایی تفکر بشری در ایران و به‌ویژه شهر تهران پرداخته است. **پارسی و همکاران (۱۳۹۰)** در مقاله‌ای با عنوان بررسی نظام اجتماعی در ساختار شهرهای ایران و تبیین جایگاه محلات به‌مثابه نظام اجتماعی شکل‌دهنده به شهر قاجاری، محلات شهر تهران را، که از عناصر کالبدی، اجتماعی و اقتصادی محسوب می‌شوند و در درجه پایین‌تر از مفهوم شهر سیستم پیچیده آن را به وجود آورده‌اند، بررسی کرده است. **آبراهامیان (۱۳۹۱)** در کتابی با عنوان ۲۸ مرداد، سازمان سیا و ریشه‌های روابط ایران و آمریکا در عصر مدرن، به بررسی واقعه کودتای ۲۸ مرداد پرداخته و از نقش دولت‌های بیگانه در آن پرده برداشته است. **جوان و همکاران (۱۳۹۲)** در مقاله‌ای با عنوان دیالکتیک فضا از منظر لوفور نظر لوفور که با استفاده از منطق

دیالکتیکی هگلی-مارکسی و تلقی خاص خود از این منطق به مفهوم‌پردازی درباره فضا پرداخته را بررسی کرده‌اند. **آذری (۱۳۹۴)** در مقاله‌ای با عنوان شرحی بر مفهوم محله و تغییرات محله‌ای به بررسی تغییرات محله‌ای شهر تهران از دیدگاه فیجتن و ون‌هام پرداخته است.

لوفورا در سال ۱۹۹۱ در کتابی با عنوان تولید فضا به بررسی چهارچوبی نظری و فلسفی برای درک ساختار، معنا و بازسازی چشم‌انداز جغرافیایی در مکان پرداخته است (Lefebvre, 2012).

پژوهش‌هایی که در ایران صورت گرفته به موضوعاتی کلی درباره ورود مدرنیته به فضا در اواخر دوره قاجار و عصر مشروطه، ورود مدرنیته به شهر تهران، عناصر فضایی، نمونه فضاهای خاص متعلق به دوره قاجار و پهلوی، بررسی‌های جامعه‌شناسی، تاریخی، معماری و شهرسازی شهر تهران پرداخته‌اند. با توجه به این‌که بیشتر تحقیقات با موضوعاتی چون نقش فضا در بروز انقلاب یا تغییرات فضای بعد از رخداد می‌باشد، در این پژوهش به‌طور جامع به بررسی و تحلیل باستان‌شناختی فضای شهری تهران در دوره انقلاب اسلامی پرداخته می‌شود و ساختار فضای شهری با توجه به نقش نمادین آن‌ها در انطباق با هویت اجتماعی در یک شهر در حال توسعه بررسی می‌شود.

۳- مبانی نظری

این بخش درباره نظریه لوفور درباره تولید فضا و بیان چارچوب مفهومی پژوهش است. فضا در نظر لوفور در قالب تولید فضا بیان می‌شود که امری اجتماعی و بازتاب اجتماعی تفکرات مارکسیستی-سوسیالیستی، ماتریالیسم و ایده‌آلیسم با محتواهای مختلف است (Le-, 1991: 56) و **febvre و Elden, 2007: 110**. فضا فرآیندی تولیدی دارای سه سطح و دو روش معرفی می‌شود. لوفور در روش اول از مضامینی چون وقوع فضاهای ادراک‌شده در فضاهای فیزیکی (عمل)، فضاهای کارکردی مسلط بر جامعه و ساختار سخن می‌گوید که روابط تولید، نظم، نشانه‌ها و رمزها را می‌سازد. در شیوه دوم با استفاده از شکل، ساختار و کارکرد سه رکن عمل، ذهن و اجتماع را واکاوی می‌کند (Schmid, 2008: 40-41). در حقیقت با تحلیل

معیارهای کمی فضا از منظر ابعاد، کیفیت ارتباط با بافت پیرامونی و از منظر نمادین ارتباط آن‌ها با ساختار کل شهر و ارزش اجتماعی، مذهبی و نمادین ساختمان‌های پیرامون آن‌ها مورد توجه قرار گرفته‌است.

۵- معرفی محدوده مورد پژوهش

تهران در نقش پایتخت بستر رویدادهای سیاسی و اجتماعی بسیاری بوده‌است و جایگاه ویژه‌ای در حوادث مهم ۲۰۰ ساله کشور داشته‌است. جنبش‌های عمومی و اجتماعی که خود پدیده‌ای جدید است، حاصل این مرکزیت و شهری شدن به شمار می‌رود و همچنین تشکیل روابط جدید اقتصادی و ارزش‌های مدرن باعث تحولات اجتماعی و انتظارات جدیدی شده‌است. به عبارتی رویارویی این جنبش‌ها و حکومت در فضای شهری نمود پیدا می‌کند و می‌تواند بستر انقلاب‌ها و جنبش‌های اجتماعی جدید را فراهم نماید.

شکل ۱. نقشه تهران

منبع: <https://www.kojaro.com/history-art-culture>

۶- یافته‌های پژوهش و بحث

۶-۱- انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی بزرگترین انقلاب قرن ۲۰ بوده و در سطح داخلی و بین‌المللی توانست اثرات عظیمی باقی گذارد. انقلاب سال ۱۳۵۷ در پاسخ به یک خواسته دسته‌جمعی به وقوع پیوست و سردمدار ارزش‌هایی متفاوت شد. (موسوی، ۱۳۹۹). در این عصر عناصر فرهنگی و تفریحی در شمال و مرکز تهران ساخته شده‌بودند. بناهای مذهبی در جنوب شهر موجودیت یافته و صنایع

دیالکتیک (شکل، کارکرد و ساختار) لوفور می‌فهمیم که این ساختار سه‌تایی نقشی تعیین‌کننده دارد و فضای اجتماعی را با این نظریه مرتبط می‌سازد. فضای اجتماعی در مواجهه با تحلیل (شکل، کارکرد و ساختار) بررسی می‌شود (67: Goonewardena, 2008). فضای شهری تبادل و تفاهم را در بین گروه‌های مختلف ترغیب می‌کند، بین این گروه‌ها یک ارتباط فضایی است که باعث رشد روان‌شناختی، سیاسی و اجتماعی شهر می‌شود. باستان‌شناسان شکل و عملکرد فضاهای شهری را بررسی و تحلیل می‌کنند. با توجه به تئوری لوفور که در یک‌سو کارکردهای فضایی و در یک سمت بازنمایی‌های فضا و در مرحله سوم زیست در فضا، که بین آن‌ها رابطه برقرار می‌کند، را دارد این سه وجه ارکان پژوهش حاضر را مشخص می‌نمایند. در مرحله اول بررسی شهر تهران با زمینه شهری که دارای یک‌سری از کارکردها می‌باشد و در مرحله دوم یک‌سری از بازنمایی‌های فضایی که در جریان شهر ایجاد شده‌است و در نهایت مردم که رابطه سیاسی، اجتماعی و روان‌شناختی با شهر دارند.

۴- روش پژوهش

ملاک بررسی شهری در ابتدا کلیت شهر تهران در دوره انقلاب اسلامی برای بررسی وقایع رخ داده در آن دوران بوده‌است. همچنین برای شناسایی این موقعیت‌ها از نقشه‌های شهری تاریخی مرتبط با دوره‌های مزبور بهره گرفته شده و برای تسهیل ادراک ارتباط وقایع با یکدیگر نقشه‌های شهری تاریخی در طی تحلیل‌ها بر هم منطبق شده‌اند. در این مرحله از شواهد کتابخانه‌ای هم استفاده شده‌است. در بررسی‌های مزبور منطقه مورد بررسی با توجه به نقطه اوج رخدادها مورد توجه قرار گرفته‌است.

در بررسی شواهد میدانی و استناد به مدارک و مستندات تصویری تاریخی، انتخاب فضاهای شهری و ساختمان‌ها هدفمند انجام شده‌است. با استناد به فضاها و معابر شهری به‌دست‌آمده در بخش اول تحقیق، در این مرحله فضاهای برجای‌مانده و دست‌نخورده با استفاده از بررسی میدانی و فضاهایی که ماهیت آن‌ها تغییر کرده‌است با استفاده از شواهد تصویری بررسی شده‌اند.

در سیر بررسی به‌منظور تفسیر فضاهای شهری مزبور و برقراری ارتباط میان رخداد اعتراضی و فضاهای مزبور

طبقات محروم و کم‌برخوردار بود (پیرهام، ۱۳۵۷: ۶۵). محمدرضا شاه که پس از کودتا مردادماه ۱۳۳۲ پایه‌های حکومت خود را لرزان می‌دید سعی کرد با استفاده از تفکرات غرب‌گرایانه و ایدئولوژی‌های مدرن قدرت خود را تثبیت کند (ملکوتیان، ۱۳۹۱: ۶۷).

شکل ۳ و ۲. معترضان انقلاب ۵۷
منبع: <https://www.mizanonline.ir/fa/news>

۶-۲- شکل‌گیری اعتصابات شهر تهران در انقلاب ۱۳۵۷

۶-۲-۱- اعتصابات شهریور ۱۳۵۷

مردم کشور به‌ویژه طبقات کم‌برخوردار و بازاریان دست به اعتصابات سراسری زده و با حضور گسترده در خیابان‌ها و اجتماعات اعتراضاتشان را بیان می‌کردند. در ۱۰ شهریور، مأموران مسلح در میدان ژاله به سوی عده‌ای از مردم تیراندازی کردند و باعث کشتار و جراحت عده‌ای از حاضران شدند. بعد از این واقعه، میدان ژاله، شهدا نام گرفت (قاسمی، ۱۳۵۷: ۶۵). در ۱۳ شهریور، بعد از اقامه نماز عید فطر در قیطریه و میدان ژاله، یکی از عظیم‌ترین تظاهرات همه طیف‌های مردم شکل گرفت. سپس تظاهرات از شمال شهر به نقاط مرکزی ادامه یافت. حضور

به‌صورت خطی در حاشیه شهر قرار گرفته بودند. بناهایی با عملکرد اداری-خدماتی در بافت قدیمی و مرکزی شهر و همچنین بناهایی با عملکرد تجاری-بازرگانی واقع در بازار تهران بود. فعالیت‌های آموزشی در هسته مرکزی شهر و قسمت غربی آن به مرکزیت دانشگاه تهران انجام می‌گرفت (حبیبی، ۱۳۷۶: ۶۲). انقلاب اسلامی را می‌توان مهم‌ترین پدیده و رویداد اجتماعی نام برد که باعث تحول اساسی جامعه از لحاظ اجتماعی، فرهنگی و طبقات سیاسی حاکم شد و با قدرت و تسلط یافتن انقلابیون و حاکم شدن ایدئولوژی‌های آنان موجب تغییر و سرنگونی رژیم حاکم و استقرار حکومت انقلابی شد. می‌توان آن را به دو مقطع شروع و گسترش رویدادهای اعتراضی و انقلابی و دیگری استقرار و استحکام حکومت انقلابی تقسیم کرد. با گذشت ۶۲ سال از انقلاب مشروطه و پیشرفت جوامع مختلف روابط و رویدادها چهره‌ای دیگر به خود گرفته و با اوج گرفتن قدرت رژیم پهلوی جایی برای تفکرات قاجاری نمانده بود و دستگاه‌های مختلف از جمله بانک، دانشگاه، عدالت‌خانه، ارتش با رویکرد نو و منظم‌تر در جامعه پدیدار گشت که موجب رفاه اقتصادی (طبقات حاکم)، تحول بهداشت و درمان، ایجاد فضاهای شهری جدید از لحاظ اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شد و به هیچ عنوان قابل قیاس با عصر قاجار و زمان انقلاب مشروطه نبود (بشیریه، ۱۳۸۲: ۹۸). ورود آیت‌الله خمینی در مقام رهبری شیعه و با گفتمانی اسلامی در مخالفت با شاه و سکولاریسم با حمایت روحانیون مبارز که نقش به‌سزایی در آگاهی مردم و دیکته کردن این مطلب که تنها راه نجات انقلاب اسلامی و فرهنگ سیاسی شیعی می‌باشد، سرانجام موجب بیداری اقشار مختلف و طبقات گوناگون جامعه شد (204 Foran, 1977). در سال ۱۳۵۷ جنبش وسیع اجتماعی از طریق تظاهرات گسترده و کم‌نظیر مردم در خیابان‌ها به شکل مسلح و غیرمسلح باعث سرنگونی شاه وقت شد (بصیرت‌منش و باصری، ۱۴۰۲: ۳۶). اولین جرقه‌های انقلاب از ۱۷ دی‌ماه سال ۱۳۵۶ با رهنمودهای آیت‌الله خمینی کلید خورد و سرانجام در ۲۲ بهمن سال ۱۳۵۷ مصادف با ۱۱ فوریه ۱۹۷۹ به پیروزی رسید. رژیم پهلوی سرنگون، و جای خود را به جمهوری اسلامی ایران داد، درحالی‌که عنصر اصلی انقلاب حضور یکپارچه مردم و

بانک ملی آغاز شد (عتیق‌پور، ۱۳۵۸: ۶۶). (شکل ۴).

۶-۲-۲- اعتصابات مهر ۱۳۵۷

ورود محصلان در مدارس و دانشگاه‌ها در ماه مهر و پیوستن آن‌ها به صفوف تظاهرات به شکل‌گیری اتفاقات جدیدی منجر گشت. در این ماه تظاهرات و اعتصاب بی‌سابقه فرهنگیان، کارمندان نهادهای دولتی مثل مخابرات، آب و برق و همچنین راه‌آهن اتفاق افتاد (حکیمی، ۱۳۵۷: ۶۹). در ۱۹ مهرماه کارمند، نویسنده و کادر فنی دو روزنامه بزرگ کیهان و اطلاعات و نشریات داخلی و خارجی وابسته به این دو کار خود را رها کرده و اعتصاب نامحدودی را آغاز کردند. در ۲۳ مهرماه، اولین اعتصاب بزرگ کارکنان مطبوعات با پشتوانه و حمایت اقشار مختلف مردم به‌ویژه کاسبان، تجار، مذهبیون، علما، نخبگان برجسته به پیروزی کامل رسید (سروش، ۱۳۵۷: ۸۰). در ۲۴ مهرماه، مراسم بزرگداشت کشته‌شدگان ۱۷ شهریور با حضور گسترده مردم در بهشت زهرا برگزار شد، همچنین در حوالی ظهر مراسم چهل‌مین روز درگذشت با استقبال شماری زیادی از مردم در مسجد جامع برگزار شد که در نهایت با درگیری شدید از طرف حکومت همراه بود (پرهام، ۱۳۵۷: ۹۰). (شکل ۴).

۶-۲-۳- اعتصابات آبان‌ماه

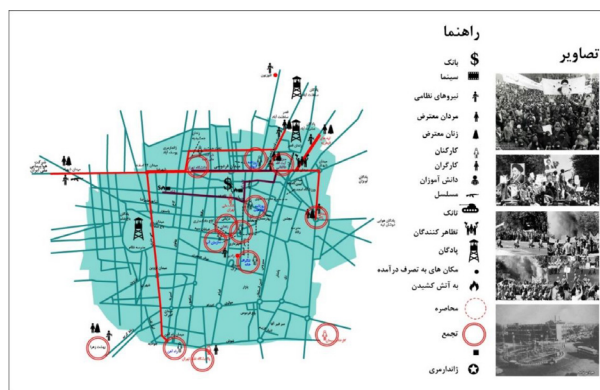
می‌توان سال ۱۳۵۷ به‌ویژه ماه آبان را ماه پیروزی قدرت مذهبی و اسلامی ملت بر حکومت شاهنشاهی دانست. در دوم آبان، با آزادی زندانیان سیاسی و تجمعات مردم در مقابل زندان‌ها و شروع مطالبات جدید مطرح شد. دانشگاه تهران هر روز شاهد سخنرانی یک زندانی برای جمعیت بسیاری بود. همچنین زندانیان تازه آزادشده در بهشت زهرا به بیان حقایق اسارت می‌پرداختند (عتیق‌پور، ۱۳۵۸: ۸۴). در هشتم آبان، پیوستن کارکنان شرکت ملی نفت به دیگر اعتصابیون به اصلی‌ترین منبع درآمد دولت ضربه سختی وارد آورد (روحانی، ۱۳۵۸: ۵۴). در نُه آبان، با آزادی آیت‌الله محمود طالقانی و آیت‌الله حسینعلی منتظری، دو تن از قدیمی‌ترین مبارزان مردم برای دیدن آن‌ها و شنیدن سخنانشان به منزلشان می‌رفتند. (بامداد، ۱۳۵۷: ۹۳). بسیاری از این راهپیمایی‌ها از مقابل منزل آیت‌الله طالقانی در پیچ شمیران آغاز شد (ادیبی، ۱۳۵۸:

زنان با پوشش‌های مختلف در صف‌های ابتدایی تظاهرات چشمگیر بود. (حکیمی، ۱۳۵۷: ۵۵) جمعیت باشکوهی از شمال به جنوب شهر با طی مسیرهای اصلی شهر همچون شمیرانات، خیابان‌های تخت طاووس (شهیدمطهری)، عباس‌آباد (شهیدبهبشتی) و پهلوی (ولیعصر) به سمت میدان ۲۴ اسفند (میدان انقلاب) ادامه مسیر دادند و در نهایت تظاهرات در میدان راه‌آهن خاتمه یافت (سروش، ۱۳۵۷: ۶۷). در ۱۶ شهریور معترضان از شمال شهر دوباره از مسیر تپه‌های قیطریه اقدام به تظاهرات کردند و در طول مسیر درگیری بین مردم و نیروهای حکومت شکل می‌گرفت (بامداد، ۱۳۵۷: ۷۸) حکومت با بررسی وضع موجود تصمیماتی مبنی بر اعلام حکومت نظامی برای شش ماه جهت کنترل هرچه‌بیشتر تهران و سایر شهرها گرفت (پرهام، ۱۳۵۷: ۴۹). با ابلاغ حکومت نظامی در شهر تهران در هفدهم شهریور بعد از سال‌ها جمعیت بسیاری بدون آگاهی از موضوع راهی فضای شهر و در نهایت در درگیری با نظامیان کشته و زخمی شدند (قاسمی، ۱۳۵۷: ۷۷). بعد از استقرار حکومت نظامی، که منع تظاهرات و کنترل کامل توسط ارتش را به دنبال داشت، اعتصاب می‌توانست بسیار تاثیرگذار باشد. پشت‌سر این جمعه سیاه، ورود در خیابان‌ها و مساجد و شب‌نشینی در مساجد و بالاخره شروع اعتصابات موجب بلاتکلیفی دولت شده بود (هوشنگ مهدوی، ۱۳۷۲: ۲۴۰). تهران با حضور تانک‌ها، نفربرها و سربازان مسلح، به‌صورت قلعه‌ای نظامی درآمد. بهشت‌زهرا به مرکز اجتماع مردم تبدیل شده بود. قبرستان بزرگ شهر، کانونی برای تجمع انقلابیون ساخته بود که حکومت نمی‌توانست در آنجا با مردم روبه‌رو شود. آیت‌الله خمینی و دیگر مراجع تقلید نظیر آیت‌الله گلپایگانی، شیرازی، نجفی و مرعشی نیز اعلامیه‌های تندی در محکوم کردن کشتار مردم و اعمال فرمانداری نظامی منتشر کردند. روز نوزدهم شهریورماه تظاهرات گسترده پرسنل پالایشگاه نفت در تهران با هدف اتمام حکومت نظامی و افزایش حقوق به وقوع پیوست (ادیبی، ۱۳۵۸: ۸۵). در بیست‌ودوم شهریور، کارگران کارخانه سیمان تهران دست از کار کشیده، خواستار دستمزد بیشتر، لغو حکومت نظامی و آزادی همه زندانیان سیاسی شدند. در ۲۸ شهریور، اعتصاب سیاسی-رفاهی کارکنان شعبه مرکزی

حکومت در آذرماه که مصادف با ایام سوگواری محرم نیز بود منجر به تدابیر نظامی از سوی دولت شد. در پنجم آذرماه، معترضان با تجمع در بقاع مذهبی (مسجد)، موسسات فرهنگی (دانشگاه)، میدان‌های پرتردد و تقاطع‌های مهم به تصمیم دولت واکنش نشان دادند (روحانی، ۱۳۵۸: ۴۸). در ششم آذرماه، کارکنان برق تهران در اعتراض به دولت نظامی، برق شهر را از ساعت هشت شب قطع کردند تا مردم اخبار دولتی را گوش نکنند (مومنی، ۱۳۵۷: ۱۰۳). در ۱۰ آذرماه، در نخستین شب ماه محرم، شب‌نامه‌هایی در حیاط خانه‌های بسیاری افتاد و تظاهرات شبانه آغاز شد (مطهری، ۱۳۵۹: ۷۷). در ۱۱ آذرماه، با انتشار پیام آیت‌الله خمینی سربازان بسیاری از پادگان‌ها گریختند و همین امر موجب تضعیف هرچه‌بیشتر ارتش شد (حکیمی، ۱۳۵۷: ۱۱۰). در ۱۲ آذرماه، ناشران هفت روزنامه بزرگ تهران اعلام کردند که دیگر قادر به پرداخت حقوق کارکنان اعتصابی خود نیستند و روزنامه‌ها را برای همیشه تعطیل کنند (بازرگان، ۱۳۵۹: ۵۴). در ۱۳ آذرماه، به دستور آیت‌الله خمینی همه کسبه، تجار و بازاریان معترض به حکومت برای حمایت و پشتیبانی مالی از مطبوعات مخالف شاه اقدام و منابع مالی مهیا ساختند (عتیق‌پور، ۱۳۵۸: ۱۱۰). در ۱۹ آذرماه، چهره‌های شاخص و تاثیرگذار روحانیون همچون آیت‌الله طالقانی با شروع حرکت از درب منزل در منطقه شمیران اعتراضات تاسوعا و عاشورا را علنی کردند. بدین‌ترتیب برای نخستین بار آگاهی و مطلع کردن مردم مخالف حکومت به‌وسیله برگه‌های اعلامیه، نگارش بر فضاهای شهری (دیوارها، درب اماکن مختلف)، پارچه‌نویسی و کاغذهای ضخیم با همکاری مردم در شهر انجام می‌شد (بامداد، ۱۳۵۷: ۸۶). در روز عاشورا تظاهرات از منطقه شمیران آغاز و به میدان شهید (میدان آزادی) منتهی گشت (مسجدجامعی، ۱۳۶۱: ۳۹). مخالفت مردم با حکومت در روز عاشورا در بیستم آذر، جمعیتی حد فاصل میدان آزادی و میدان فوزیه (میدان امام حسین) را پر کرده بود و دسته‌های دیگر از سایر نقاط هم به معترضان می‌پیوستند به‌طوری‌که خیابان مملو از جمعیت شده بود (مطهری، ۱۳۵۹: ۱۲۹). در گوشه دیگر تهران چند نظامی، مسلح به سالن غذاخوری پادگان لویزان حمله و تعدادی از حامیان و گارد شاهنشاهی را زخمی و کشتند. با این واقعه

(۱۰۰). در ۱۳ آبان، حضور گسترده دانش‌آموزان در این روز همراه با سایر افسار و استقرار در دانشگاه تهران و خیابان‌های هم‌جواریش حکومت را نگران ساخت که در نهایت تیراندازی به خیابان‌های اطراف کشیده شد (اسپوزیتو، ۱۳۸۸: ۶۷). در ۱۴ آبان، تهران در آتش می‌سوخت و مردم خشمگین هر آنچه را که نشانه‌ای از حکومت پهلوی داشت (سینماها، بانک‌ها، مشروب‌فروشی‌ها، کاباره‌ها و قمارخانه‌ها) سوزاندند. عامل اصلی این آتش‌سوزی‌ها مأموران ساواک بودند که قصد داشتند به‌وسیله ایجاد ناامنی، مقدمه روی کار آمدن دولتی نظامی را فراهم سازند و محدودیت‌های شدیدتری را اعمال کنند (دولت‌آبادی، ۱۳۶۲: ۹۹). در ۱۵ آبان، بعد از استعفای شریف امامی، ارتشبد غلامرضا ازهاری مأمور تشکیل دولت نظامی شد. بلافاصله بعد از تشکیل دولت نظامی اعمال سانسور شدید باعث فلج شدن مطبوعات کشور شد. مأموران امنیتی بسیاری از روزنامه‌نگاران را بازداشت کردند (ملکوتیان، ۱۳۹۱: ۳۳۸). در ۲۲ آبان، رادیو و تلویزیون ملی به دست نیروهای نظامی افتاد. کارکنان رادیو و تلویزیون با انتشار اطلاعیه‌ای از همه مردم خواستند گیرنده‌های خود را خاموش کرده و تماشای برنامه‌های تلویزیونی را تحریم کنند، زیرا نظامیان آنجا را در نظارت کامل دارند. کارکنان و کارگران اداره برق نیز اعتصاب کردند و تهران در خاموشی مطلق فرو رفت (مطهری، ۱۳۵۹: ۸۵) (شکل ۴).

شکل ۴. جانمایی اعتصابات در فضای شهری تهران (شهریور، مهر و آبان)

منبع: (<https://www.irinn.ir/fa/news>)

۴-۲-۶- اعتصابات آذرماه

تظاهرات و اعتراضات گروه‌های مختلف مردم به

۶-۲-۶- اعتصابات بهمن‌ماه

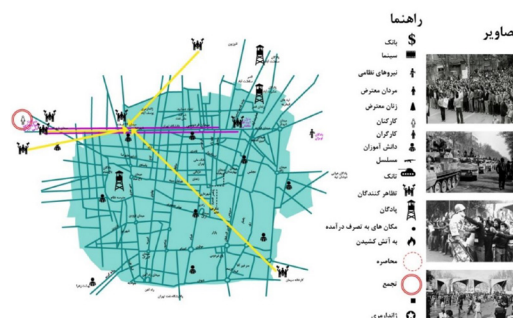
مهم‌ترین اعتصاب در این ماه، که از جنبه‌های مختلف حائز اهمیت بود، اعتصاب سربازان، ارتش، نظامیان و همافران است. در یکم بهمن‌ماه، گروهی از نظامیان طی اعلامیه‌هایی همبستگی خود را با مردم اعلام می‌کردند (محمدی، ۱۳۶۰: ۱۴۶). در دوم بهمن‌ماه، در بهشت‌زهرا، دانشگاه تهران و تمامی مساجد، سربازان فراری و چریک‌های مبارز به جوانان آموزش‌های نظامی می‌دادند (مطهری، ۱۳۵۹: ۹۹). اعتصاب در بین طبقات مختلف ارتش گسترش می‌یافت، چهار هزار افسر نیروی هوایی در کارخانه تعمیر چرخ‌بال‌های جنگی ایران، دست به اعتصاب غذا زدند و اخراج کارکنان آمریکایی را خواستار شدند (بازرگان، ۱۳۵۹: ۱۴۰). در سوم بهمن‌ماه، در تهران، کمیته‌ای از نمایندگان کارکنان ۴۵ وزارتخانه، سازمان و شرکت تشکیل شد. سربازان گارد سلطنتی در پادگان لویزان، در حضور خبرنگاران خارجی دست به یک راهپیمایی و نمایش آمادگی رزمی زدند و اعلام کردند تا آخرین قطره خون خود را نثار شاه خواهند کرد (الگار، ۱۳۶۰: ۳۰). در چهارم بهمن‌ماه، خودروهای زرهی شاه با تسخیر و محاصره فرودگاه (مهرآباد) طی بیانیه‌ای ورود کلیه پروازهای خارجی به تهران را ممنوع دانستند و عنوان کردند که هیچ پرواز خارجی‌ای حق نشستن در فرودگاه را ندارد. ده‌ها هزار نفر از مردم در اطراف فرودگاه اجتماع کردند (سروش، ۱۳۵۷: ۱۵۶). در پنجم بهمن‌ماه، دولت، فرودگاه‌ها را به مدت سه روز بسته اعلام کرد و در این روز، تظاهراتی از سوی طرفداران دولت بختیار تدارک دیده شد (پرهام، ۱۳۵۷: ۱۷۸). مردم راهپیمایی خود را بر اساس قرار قبلی از مقابل مجلس شورا در بهارستان آغاز کردند (کرمانی، ۱۳۵۷: ۱۸۹). در ششم بهمن‌ماه، سیل پایان‌ناپذیر مردم به سوی مهرآباد در جریان بود. ده‌ها هزار نفر در میدان آزادی و عده بی‌شماری در بهشت‌زهرا جمع شده بودند. در بسیاری از نقاط شهر تهران، زد و خورد‌های شدیدی بین نیروهای انتظامی و مردم رخ داد. تانک‌ها و زره‌پوش‌های حامل سربازان، در چهارراه‌ها و میدان‌ها مستقر شده بودند و چرخ‌بال‌های نظامی پروازهای گشتی بر فراز شهر انجام می‌دادند (ادیبی، ۱۳۵۸: ۱۹۰). در هفتم بهمن‌ماه بهشت‌زهرا برای سخنرانی و مدرسه رفاه برای اقامت آیت‌الله خمینی آماده شده بود. از آن پس،

میان مطمئن‌ترین صفوف ارتش شکاف‌هایی عمیق ایجاد شده بود (اسعدی و چیذری، ۱۳۶۰: ۶۵) (شکل ۵).

۶-۲-۵- اعتصابات دی‌ماه

اوایل دی‌ماه ناآرامی‌ها در ادارات دولتی ابعاد جدیدی به خود گرفت و علائمی از نارضایتی در ارتش آشکار شد. در سوم دی‌ماه، پس از تظاهرات دانش‌آموزان در تهران و سردادن شعارهای ضدسلطنت، دولت مدارس را تا اطلاع بعدی تعطیل اعلام کرد (پرهام، ۱۳۵۷: ۱۲۹). در چهارم دی‌ماه، دانش‌آموزان در گسترده‌ترین تظاهرات خود، تمام شهر تهران را به دست گرفتند و نیروهای نظامی به سوی آن‌ها تیراندازی کردند و حداقل دوازده نفر را کشتند (کرمانی، ۱۳۵۷: ۱۳۸). در ۲۶ دی‌ماه، با خروج شاه از ایران مردم با در اختیار گرفتن مطبوعات به سطح شهر آمدند و فضای شهر مملو از نوشته‌هایی با مضمون «شاه رفت» شده بود (سروش، ۱۳۵۷: ۱۲۹).

در ۲۷ دی‌ماه، از سوی رهبر انقلاب پیامی به مردم فرستاده شد که در آن همگان را به راهپیمایی بزرگ در روز اربعین حسینی دعوت کرده بود (روحانی، ۱۳۵۸: ۱۳۶). در ۲۹ دی‌ماه، اربعین حسینی در تهران، میلیون‌ها نفر از شهرک‌های شمال و غرب تا زاغه‌نشینان جنوب شهر، به سوی بلوارشاه‌رضا که حالا «انقلاب» نامیده می‌شد، راه افتادند (انصاف‌پور، ۱۳۵۹: ۷۹). فاصله سیزده کیلومتری میدان فوزیه (امام حسین) و میدان شهید (آزادی) پر از جمعیت بود. این حادثه، پس از راهپیمایی‌های عید فطر، تاسوعا و عاشورا چهارمین راهپیمایی بزرگ مردم بود. اقلیت‌های مذهبی (زردشتیان، مسیحیان و یهودیان) در آن روز حضوری چشم‌گیر داشتند (اسعدی و چیذری، ۱۳۶۰: ۱۴۵) (شکل ۵).

شکل ۵. جانمایی اعتصابات آذر و دی ۱۳۵۷ در فضای شهرتهران
منبع: (<https://www.irim.ir/fa/news>)

۱۳۵۷: ۱۸۹). در ۱۹ بهمن‌ماه، طرفداران بازرگان همزمان در اقصی نقاط کشور اقدام به راهپیمایی گسترده نمودند. در این روز عده زیادی از همافران و افراد نیروی هوایی، درحالی‌که لباس‌های نظامی بر تن داشتند به اقامتگاه آیت‌الله خمینی رفتند (مطهری، ۱۳۵۹: ۱۵۹). در بیستم بهمن‌ماه، درحالی‌که تظاهرات وسیع در حمایت از دولت موقت در سراسر ایران برپا بود، مهندس مهدی بازرگان در دانشگاه تهران سخنرانی مهمی ایراد کرد. رویداد مهم این روز، درگیری شدید بین همافران و افراد گارد جاویدان بود (بازرگان، ۱۳۵۹: ۱۲۵). هزاران جوان که در این مدت آموزش‌های ابتدایی نظامی دیده‌بودند، با اسلحه‌های سبک یا بمب‌های دست‌ساز در شهر به راه افتادند و به مراکز نظامی حمله بردند، کلانتری‌های ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۱۶، ۲۶ و کلانتری نارمک به دست مردم افتاد. ارتش با تانک‌ها و نفربرها شروع به مقابله با مردم کرد. در نقاط مختلف تهران به‌خصوص خیابان‌های فرح‌آباد، ژاله، تهران نو، میدان ژاله (شهدا)، میدان شهباز، خیابان شهناز، میدان خراسان، اطراف پادگان نیروی هوایی در فرح‌آباد قصر فیروزه، سنگربندی شد (افتخارزاده، ۱۳۶۰: ۱۹۲). فرماندار نظامی وقت ساعت شروع حکومت نظامی بعدازظهر را ۴:۳۰ اعلام و ماموریت داده بود نظامیان از طریق بلندگو به مردم اخطار دهند و از سوی دیگر، ستاد کودتا تصمیم گرفت همان شب طرح از پیش تعیین‌شده خود را به اجرا بگذارد (ادیبی، ۱۳۵۸: ۱۸۶). در ۲۲ بهمن‌ماه، خیابان‌ها و میدان‌های اصلی شهر تهران (ستاد ژاندارمری واقع در میدان ۲۴ اسفند، انقلاب امروزی) و سایر نقاط کشور عرصه درگیری مسلحانه بود و مردم با همکاری ارتشیان ملحق‌شده به انقلاب به مراکز نظامی (شهربانی‌ها، ژاندارمری‌ها، پادگان‌ها) حمله و خود را مسلح کردند. سرانجام مردم توانستند پادگان استراتژیک عشرت‌آباد را به تصرف خود درآورند. صبح روز بعد با تشکیل جلسه‌ای (فرماندهان ارشد، رئیس ستاد ارتش، وزیر جنگ و غیره) ارتش اعلام بی‌طرفی کرد. همزمان افراد مسلح در تهران که توانسته بودند مرکز رادیویی ایران (کاخ گلستان)، ستاد ژاندارمری کشور (میدان ۲۴ اسفند) و سایر مراکز نظامی همچون ستاد شهربانی، دانشگاه افسری ارتش و پلیس، مدرسه نظام، را تصرف کنند با خودروها و ادوات

مقصد راهپیمایی‌ها از میدان آزادی به بهشت‌زهرها تغییر کرد. در هشتم بهمن‌ماه، هزاران تن از مردم در فرودگاه مهرآباد اجتماع کردند. بیش از چهل روحانی سرشناس، از جمله آیت‌الله بهشتی و آیت‌الله مطهری در دانشگاه تهران دست به تحصنی نامحدود زدند و عده آنان به‌تدریج به چهارصد نفر رسید. خواست آنان بازگشایی فرودگاه و بازگشت خمینی به کشور بود (افتخارزاده، ۱۳۶۰: ۶۷). در نهم بهمن‌ماه، تظاهرات اقشار مختلف مردم خشمگین به‌ویژه دانش‌آموزان تهران به اوج رسید (آرت، ۱۳۶۱: ۷۳). در ۱۱ بهمن‌ماه، از طرف کمیته برگزاری مراسم خواستار حضور برای استقبال رهبر تبعیدشده توسط مردم در میدان سابق شهیدان تا میدان سابق ۲۴ اسفند شده‌بود (مطهری، ۱۳۶۱: ۵۹). آحاد مردم خود را به نزدیکی میدان آزادی رساندند و هزاران نفر در ساعات اولیه ۱۲ بهمن به آن‌ها ملحق و در حوالی بهشت‌زهرها جمع شدند (کاتوزیان، ۱۳۶۰: ۴۰). آیت‌الله خمینی در فرودگاه ضمن قدردانی از مردم سخنرانی کوتاهی کرد و پس از آن به بهشت‌زهرها رفت (روزنامه کیهان، ۱۳۵۸). او پس از پایان مراسم از بهشت‌زهرها به مدرسه علوی در حوالی مجلس رفت و مردم مشتاق و روحانیون متحصن با ورودش به تحصن پایان دادند و پیرامون محل اقامت تعیین‌شده به امید دیدار با او تجمع کردند (روحانی، ۱۳۵۷: ۱۹۷). در ۱۵ بهمن‌ماه، کارکنان نخست‌وزیری به‌منظور پشتیبانی از مبارزات خونین ملت مبارز و قهرمان ایران و در جهت همبستگی با این نهضت، اعتصاب کردند (الگار، ۱۳۶۰: ۸۱). در صبح روز شانزدهم بهمن، مطبوعات و اقشار مختلف مردم در مدرسه علوی شاهد تفویض حکم مهدی بازرگان به‌عنوان اولین نخست‌وزیر در حضور بودند. در ۱۷ بهمن‌ماه، تظاهراتی با هدف حمایت از دولت بازرگان و مخالفت با بختیار در تمام کشور برپا شد (گراهام، ۱۳۵۸: ۳۰). در ۱۸ بهمن‌ماه، درحالی‌که در تمام شهرهای ایران، تظاهراتی در حمایت از بازرگان برپا بود، متحدین بختیار با اجتماع در سالن‌های استادیوم امجدیه (شیرودی) در حال برنامه‌ریزی بودند که با مختل شدن سیستم صوتی استادیوم برنامه قطع و همزمان تلویزیون انقلاب با پخش مستقیم از مدرسه علوی رسماً شروع به کار کرد (مومنی،

بازنمایی فضایی، به‌عنوان شهر مردم، در انقلاب و افزایش نقش روشنفکران در شکل‌دادن به مطالبات جدید است. امری که به‌سرعت خود را در تعین فضایی بهشت‌زها نشان می‌دهد. با هدف شکل‌دادن به نقطه تقابلی در برابر نهادهای نظامی و حکومتی، که سلسله‌مراتبی به هم مرتبط بودند، بهشت‌زها، فضایی فاقد تعین، به‌سرعت به نمادی شهری بدل می‌شود. در این مرحله چنان نظام فضایی شهری دست‌خوش تغییرات نمادین شده که بیش از تقابل مردمی در این مقطع از انقلاب، باید آن را جنگ میان فضاهای بازنمایی شده باهم دانست. وقایع آتش‌زدن سینماها و بانک‌ها بر این تقابل فضایی صحنه می‌گذارد. در این مرحله به‌جای مطالبات قشر فرودست مطالبات فکری طبقه متوسط مطرح می‌شود و نزاع‌ها جنبه تقابل احزاب و نیروهای فکری جامعه را به خود می‌گیرد. اکنون قدرت شهری در دست انقلابیون است و توانایی از آن خود ساختن وقایع را نیز در راهپیمایی‌های متعدد به نمایش گذاشته‌اند و اکنون شاه و عوامل نظامی‌اش سعی در سرکوب اعتراضات دارند که منجر به شعله‌ور شدن آتش انقلابیون می‌شود. عوامل حکومتی سعی داشتند تا با اعلام حکومت‌نظامی، کشتار و زندانی کردن ساختار شهری را به ساختار پیشین بازگردانند و مراکز قدرت نوظهور را از محیط حذف کنند. اشغال بخش‌های مهم از فضاهای شهری دارای کارکرد دولتی و حکومتی غلبه کنشگران است و مجموعه ساختمان‌های رادیو و تلویزیون و پادگان‌های نظامی اشغال فضای شهری تحت تاثیر نهاد انقلابیون را نشان می‌دهد. اکنون محمدرضا شاه تن به تبعیدی خودخواسته از محیط شهری می‌دهد. با توجه به موارد بیان‌شده به‌وضوح می‌توان به سه مرحله متفاوت استفاده از مظلوف فضایی و نشانه‌ای موجود برای پیشبرد اهداف در فضای شهری تهران در این دوره پی‌برد: شکل‌دادن به نشانه‌ها و فضای بازنمایی‌شده، تثبیت نشانه‌ها، و تقابل نشانه‌ای.

۷- نتیجه‌گیری

شهر تهران در این عصر دارای تقسیم‌بندی عملکردهای سیاسی، اداری، خدماتی، تجاری، آموزشی، فرهنگی و

می‌کند و مرحله تبدیل فضا به نشانه را رقم می‌زند. در اعتصابات کارگری و کارکنان، دانشجویان و غیره، نوعی از گسست فضایی میان مردم رخ می‌دهد. اعتصابات و اعلام حکومت‌نظامی و ممنوع شدن تجمعات در امکان مذهبی بازنمایی فضایی امکان مذهبی را از یک حامی فعال اصلاحات به یک حامی منفعل بدل می‌سازد و در نتیجه با شدت گرفتن اعتصابات گروه‌های مختلف، مردم به چهره‌های تاثیرگذار قدرت بدل می‌شوند.

اعتصابات گروه‌های مختلف به معنای تقابل مستقیم با حکومت در محیط شهری و به معنای تحت تاثیر قرار دادن یک ظرف فضایی و یک عنصر بازنمایی شده‌است و از طرف حکومت تحمل نشده و کنشگران از فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی در محیط شهری محروم می‌شوند. اشغال یک پهنه شهری مهم به معنای تسلط بر فضای شهری است و از این‌رو مجموعه فضاهایی که نقش نظامی، تجاری و دولتی دارند به اشغال این افراد درمی‌آیند؛ اما نقطه عطف مهم‌تر این رفتار در فضای میدان ژاله مکان نمایش دستاوردهای حکومت، و فضای میدان بهارستان است. در این مرحله شهر به‌عنوان کانون تقابل دو نشانه فضایی مشخص به مرحله دیگری وارد می‌شود.

تجمعات بهشت‌زها نشان‌دهنده نیرویی در درون جامعه است که تعین فضایی و زمانی ندارد و در قالب نفوذ حاشیه به متن هیچ‌گاه تا زمان انقلاب درصدد اشغال و تعین فضایی برنمی‌آید. انتخاب بهشت‌زها به‌عنوان نقطه‌ای حاشیه‌ای در شهر نشان‌دهنده این موضوع است و انتشار شب‌نامه و اعلامیه‌ها در تقابل با تسلط فضایی دولت بر شب در شهر است. اعتصابات مطبوعات، بازاریان، روحانیون، وزارتخانه‌های مختلف و غیره، اقتدار مردم برای شکل‌دادن به محیط جدیدی فارغ از محیط مذهبی برای تحصن را نشان می‌دهد و نظام‌مند بودن آن نشان‌دهنده نظم درونی آن است که در نتیجه هم‌راستایی اهداف ایجاد شده‌است. ملت تاکنون در پرده‌ای از مذهب به مقابله با حکومت برخاسته بودند. گروه‌های مختلف مردم قدرت خود را در سازمان‌دهی به وقایع درک کرده و این شروع تحول بسیار مهمی است و در تمامی وقایع نقش پررنگ مردم در محیط شهری را نشان می‌دهد. این نقطه اوج

میدان‌ها، خیابان‌ها، پیاده‌روها و معابر در کنشگری سهیم می‌شوند و بعضاً نقشی اصلی در موفقیت معترضان دارند. مادامی‌که فضا توسط کنشگران به تصرف درمی‌آید نفوذ و قدرت‌نمایی سیاسی را بازتاب می‌دهد. در انقلاب اسلامی اهداف سیاسی و اجتماعی در تصمیم‌گیری برای انتخاب نوع فضای شهری به شدت تاثیرگذار بوده‌است. برای مثال اعتراضات مردمی در مرحله اول از راهپیمایی در مکان‌های مذهبی آغاز شده و مرحله دوم با رهبری افراد مهم و فعالان اجتماعی در نقاط سیاسی و میدان‌های تاثیرگذار شهری ادامه پیدا می‌کند. در رخدادهای مهم اعتراضی انقلاب اسلامی، به تناسب اهداف، نوع سازمان‌دهی و ماهیت رخداد، از فضاهای شهری متناسب با آن رویداد استفاده شده‌است.

۸- حامیان مالی

مقاله حامی مالی و معنوی نداشته است.

۹- مشارکت نویسندگان

نویسندگان به اندازه یکسان در مفهوم‌سازی و نگارش مقاله سهیم هستند. همه نویسندگان محتوای مقاله ارسالی برای داوری را تایید کردند و در مورد تمام جنبه‌های کار توافق دارند.

۱۰- اعلام عدم تعارض منافع

«نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است».

۱۱- قدردانی

ما از همه افراد برای مشاوره علمی در این مقاله سپاس‌گزاریم.

۱۲- پی‌نوشت‌ها

1- Lefebvre

۱۲- منابع

۱- آبراهامیان، یرواند. (۲۰۱۲). کودتا: ۲۸ مرداد، سازمان سیا و ریشه‌های روابط ایران و آمریکا در عصر مدرن. ترجمه محمد

مذهبی است که ویژگی سیاسی از همه مهم‌تر است. دسترسی‌های داخل فضای شهر متشکل از خیابان‌های اصلی و فرعی می‌باشد که مهم‌ترین نقش را خیابان‌های منتهی به میدان ۲۴ اسفند، میدان شهیاد و میدان توپخانه دارد و با توسعه شهر به سمت شمال شکاف چشم‌گیری با طبقات اجتماعی جنوب و مرکز شکل می‌گیرد. پژوهش حاضر نشان‌دهنده آن است که بین نحوه مصرف فضاهای شهری در این دوره و تحرکات اجتماعی مردم رابطه وجود دارد و در آن سه مرحله مختلف استفاده از کالبد فضایی از منظر تاریخی توان مشروعیت‌بخشی به یک واقعه را دارد، قابل مشاهده است. آغاز جنبش مرحله شکل‌دادن به بازنمایی فضایی و نشانه‌های فضایی است و در نهایت اشغال نشانه‌وار بخشی از شهر توسط مجلس و میدان بهارستان، میدان توپخانه، میدان ۲۴ اسفند، میدان ژاله و میدان شهیاد که منجر به شکل‌گیری یک کانون قدرت جدید در شهر شده و به جزئی از نظام نمادین در زندگی روزمره شهری بدل می‌شود و در نهایت خیابان‌های اصلی‌ای همچون ناصرخسرو، شهباز، شوش و شاه‌رضا یک مسیر کمربندی را شکل می‌دهند که همه نقاط شهر را به هم مرتبط می‌سازد و به نزاع میان گروه‌ها برای تصرف این فضاهای تعیین‌یافته می‌انجامد. اقشار مختلف به‌ویژه روحانیون با فرماندهی آیت‌الله خمینی به کنشگری نویی در فضای شهری با ویژگی سیاسی، مذهبی و فرهنگی پرداختند. رخداد انقلاب در ایران هم‌زمان با تقابل سنت‌ها قدیمی و عصر جدید، ورود مدرنیته و غلبه این عصر بود؛ در نتیجه کشور را دچار وضعیت تاریخی تازه‌ای کرد که هر آنچه میراث گذشتگان بود را متحول ساخت. رخداد سال ۵۷ یک رخداد مردمی بود و تحولاتی زیربنایی را به دنبال داشت. فضا مکانی برای بروز و ظهور کنشگری سیاسی اقشار مختلف است. هر فضا با توجه به عملکردش نمود فکری مصرف‌کنندگان آن را در اعتراض نمایش می‌دهد. در نتیجه تفاوت فضاهای مصرفی به کنش معترضان جایگاه سیاسی و اعتبار می‌افزاید. بعضی از فضاهای مصرفی در رخدادهای عملکرد راهبردی و در نتیجه نقش و تاثیر داخلی و خارجی دارند و برای هر فضای درگیرکنش خاطرهای (میدان بهارستان، میدان توپخانه، میدان ۲۴ اسفند، دانشگاه تهران و میدان شهیاد) ساخته می‌شود. فضاهای اصلی شهر چون

- ابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.
- ۲- ادیبی، حسین. (۱۳۵۸). *طبقه متوسط جدید ایران*. تهران: جامعه.
- ۳- آذری، نرگس. (۱۳۸۹). شرحی بر مفهوم محله و تغییرات محله‌ای. *نشریه جستارهای شهرسازی*، ۳۴، ۱-۳۷. <https://www.magiran.com/p915759>
- ۴- آرنت، هانا (۱۹۹۲). *انقلاب*. ترجمه عزت اله فولادوند، تهران: خوارزمی.
- ۵- اسپوزیتو، جان. (۲۰۰۹). *انقلاب ایران و بازتاب در جهان*. ترجمه: محسن میرشانه‌چی، تهران: باز.
- ۶- اسعدی، مرتضی و چیدری، محسن. (۱۳۶۰). *انقلاب اسلامی در ایران*. تهران: قلم.
- ۷- اشرف، احمد و بنو عزیزی، علی. (۱۳۸۸). *طبقات اجتماعی، دولت و انقلاب در ایران*. ترجمه سهیلا ترابی فارسانی، تهران: انتشارات نیلوفر.
- ۸- افتخارزاده، محمود. (۱۳۶۰). *امام خمینی (ره) اسوه‌ای جاودانه در تاریخ*. قم: آزادی.
- ۹- افشار، حمید؛ خسته، هاید و بهرام‌زاده، محمد. (۱۳۹۹). بررسی معماری مذهبی اقلیت‌های دینی و رویت‌پذیری آن‌ها در بافت شهر تهران. *مطالعات باستان‌شناسی پارسه*، ۴(۱۴)، ۱۸۵-۲۰۳. <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-391-fa.html>
- ۱۰- الگار، جاهد. (۱۳۶۰). *انقلاب اسلامی ایران در ۴ گفتار*. ترجمه مرتضی اسعدی و حسن چیدری، تهران: قلم.
- ۱۱- انصاف‌پور، غلامرضا. (۱۳۵۹). *روند نهضت‌های ملی و اسلامی*. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- ۱۲- بازرگان، مهدی. (۱۳۵۹). *انقلاب ایران در دو حرکت*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ۱۳- بامداد، مهدی. (۱۳۵۷). *شرح حال رجال ایران در قرون ۱۲ الی ۱۴ هجری قمری*. تهران: هاتف.
- ۱۴- بشیریه، حسین. (۱۳۸۲). *موانع توسعه سیاسی در ایران*. تهران: گام نو.
- ۱۵- بصیرت‌منش، حمید و باصری، انسیه. (۱۴۰۱). نقش حاشیه‌نشینان شهری در انقلاب ۵۷ (مطالعه‌موردی حاشیه
- نشینان شهر تهران). *دوفصلنامه تاریخ‌نامه انقلاب*، ۶(۱۱)، ۳۵-۵۸. https://tarikhname.ri-khomeini.ac.ir/article_181934.html
- ۱۶- پارسی، فرامرز؛ منصوری، کاوه و بدری، نگار. (۱۳۹۰). بررسی نظام اجتماعی در ساختار شهرهای ایران و تبیین جایگاه محلات به‌مثابه نظام اجتماعی شکل‌دهنده به شهر قاجاری. منتشر شده در *اولین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی*، تبریز. <https://civilica.com/doc/128838>
- ۱۷- پرهام، سیروس. (۱۳۵۷). *انقلاب ایران و مبانی رهبری امام خمینی*. تهران: امیرکبیر.
- ۱۸- جوان، جعفر؛ دلیل، سعید و سلمانی مقدم، محمد. (۱۳۹۲). *دیالکتیک فضای لوفور*. *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۴(۱۲)، ۱-۱۷. https://jargs.hsu.ac.ir/article_161329.html
- ۱۹- حبیبی، سیدمحسن. (۱۳۷۶). *مفهوم شهر*. تهران: دانشگاه تهران.
- ۲۰- حکیمی، محمدرضا. (۱۳۵۷). *تفسیر آفتاب*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ۲۱- دولت‌آبادی، یحیی. (۱۳۶۲). *حیات یحیی*. تهران: نشر عطار و فردوسی.
- ۲۲- روحانی، سیدحمید. (۱۳۵۸). *بررسی و تحلیل از نهضت امام خمینی (ره)*. قم: دارالفکر.
- ۲۳- روزنامه کیهان. (۱۳۵۸). شماره ۱۰۶۷۰. تهران: روزنامه کیهان
- ۲۴- ریاضی، سید ابوالحسن. (۱۳۸۹). تأثیر تجدد بر سازمان فضایی شهر تهران در اواخر دوره قاجار. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، ۳(۱۱)، ۱۲۹-۱۴۹. https://www.jicr.ir/article_151.html
- ۲۵- سروش، عبدالکریم. (۱۳۵۷). *فره‌ت‌ر از ایدئولوژی*. تهران: صراط.
- ۲۶- عتیق‌پور، محمد. (۱۳۵۸). *نقش بازار در انقلاب ایران*. تهران: چاپخانه تهران.
- ۲۷- قاسمی، ابوالفضل. (۱۳۵۷). *تاریخچه جبهه ملی ایران*. تهران: حزب ایران.

- Ney Publishing. [In Persian].
- 2- Adibi, H. (1979). *Iran's new middle class*. Tehran: Society. [In Persian].
- 3- Afshar, H., Khamse, Haydeh., & Bahramzadeh, M. (2019). Investigation of the religious architecture of religious minorities and their visibility in the context of the city of Tehran. *Parse Archaeological Studies*, 4(14), 185-202. [In Persian]. <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-391-fa.html>
- 4- Algar, J. (1981). *Iran's Islamic Revolution in 4 Speeches*. Translated by Morteza Asaadi and Hassan Chizari, Tehran: Qalam. [In Persian].
- 5- Arent, H. (1981). *Revolution*. Translated by Ezzatullah Fouladvand, Tehran: Kharazmi. [In Persian].
- 6- Asadi, M., & Chizari, M. (1981). *Islamic revolution in Iran*. Tehran: Qalam. [In Persian].
- 7- Ashraf, A., & Banu Azizi, A. (2009). *Social classes, government and revolution in Iran*. Translated by Soheila Torabi Farsani, Tehran: Nilufar Publications. [In Persian].
- 8- Atiqpour, M. (1979). *The role of the market in the Iranian revolution*. Tehran: Tehran printing house. [In Persian].
- 9- Azari, N. (2010). A description of the concept of neighborhood and changes in neighborhoods. *Journal of Urbanism Essays*, 34, 1-37. [In Persian]. <https://www.magiran.com/p915759>
- 10- Bamdad, M. (1978). *Biography of Iranian men in the 12th to 14th centuries AH*. Tehran: Hatef. [In Persian]
- 11- Bashiriyeh, H. (2003). *Obstacles to political development in Iran*. Tehran: Gam No. [In Persian].
- 12- Basiratmanesh, H., & Baseri, A. (2023). the role of urban marginals in the 1957 revolution (Case study of the slum dwellers of Tehran). *Two Quarterly Journals of History of the Revolution*, 6(2(11), 35-58. [In Persian] https://tarikhname.ri-khomeini.ac.ir/article_181934.html
- 13- Bazargan, M. (1980). *Iranian revolution in two move-*
- ۲۸- کاتوزیان، محمدعلی. (۱۳۶۰). *مجموعه مقالات گذری بر انقلاب ایران*. تهران: صدف.
- ۲۹- کرمانی، ناظم الاسلام. (۱۳۵۷). *تاریخ ایران اسلامی*. بی‌جا: یاران.
- ۳۰- کریمیان، حسن و احمدی، عباسعلی. (۱۳۹۴). *باستان‌شناسی فضایی؛ رویکرد علمی در مطالعه و تحلیل آثار معماری، فضاها شهری و بافت‌های کهن*. *مطالعات باستان‌شناسی*، ۷(۲)، ۱۰۳-۱۱۶. https://jarcs.ut.ac.ir/article_57750.html
- ۳۱- گراهام، رابرت. (۱۳۵۸). *ایران سراب قدرت*. ترجمه فیروز فیروزنیا، تهران: نشر سحاب کتاب.
- ۳۲- محمدی، منوچهر. (۱۳۶۰). *تحلیلی بر انقلاب اسلامی*. تهران: امیرکبیر.
- ۳۳- مسجدجامعی، احمد. (۱۳۶۱). *ایدئولوژی و انقلاب*. تهران: بی‌جا.
- ۳۴- مطهری، سیدمرتضی. (۱۳۵۹). *پیرامون انقلاب اسلامی*. تهران: دفتر انتشار اسلامی.
- ۳۵- مطهری، سیدمرتضی. (۱۳۵۹). *مجموعه آثار*. تهران: صدرا
- ۳۶- ملکوتیان، مصطفی؛ بقایی، خرم و نیری، هومن. (۱۳۹۱). *گونه‌شناسی نظریه‌های انقلاب*. *فصلنامه سیاست*، ۴۲(۱)، ۲۳۳-۲۴۹. https://jq. ut.ac.ir/article_29943.html
- ۳۷- موسوی، سید محمدرضا. (۱۳۹۹). *علل وقوع انقلاب اسلامی ایران؛ چرایی و چگونگی*. *جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی*، ۱(۱)، ۲۷-۴۹. https://www.psrj.ir/article_144932.html
- ۳۸- مومنی، محمدباقر. (۱۳۵۷). *درباره مسائل جنبش و حزب توده*. تهران: پیوند.
- ۳۹- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا. (۱۳۷۲). *انقلاب ایران به روایت رادیو بی‌بی‌سی*. تهران: طرح نو.

References

- 1- Abrahamian, Y. (2012). *Coup: August 28, CIA organization and the roots of Iran-US relations in the modern era*. Translated by Mohammad Ebrahim Fatahi, Tehran:

- ments. Tehran: Farhang Islamic Publishing House. [In Persian]
- 14- Dolatabadi, Y. (1982). *Yahya's life*. Tehran: Attar and Ferdosi Publishing House. [In Persian]
- 15- Eftekharzadeh, M. (1981). *Imam Khomeini (May God bless him and grant him peace) is an eternal memory in history*. Qom: Azadi. [In Persian].
- 16- Elden, S. (2007). *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*. London: Continuum.
- 17- Ensafpour, G. (1980). *The trend of national and Islamic movements*. Tehran: Islamic Revolution Publishing and Education Organization. [In Persian].
- 18- Esposito, J. (2008). *Iranian revolution and reflection in the world*. Translated by Mohsen Mirshanehchi, Tehran: Baz. [In Persian].
- 19- Foran, J. (1997). *The Comparative-Historical Sociology of Third World Social Revolutions*. New York: Routledge.
- 20- Ghasemi, A. (1978). *History of Iran's National Front*. Tehran: Iran Party. [In Persian].
- 21- Goonewardena, K., Kipfer, S., Milgrom, R., & Schmid, C. (2008). *Space, difference, everyday life*. Reading Henri Lefebvre, Routledge.
- 22- Graham, R. (1979). *Iran the Illusion of Power*. Translated by Firouz Firoznia, Tehran: Nashahab Kitab. [In Persian].
- 23- Green, A. (2018). Introduction Urban Historical Archaeology: Challenging Ambivalence. *In Cities in the World: 1500-2000*, 3, 1-13. Routledge.
- 24- Habibi, S. M. (1997). *City concept*. Tehran: University of Tehran.
- 25- Hakimi, M. (1978). *Interpretation of the sun*. Tehran: Islamic culture publishing house.
- 26- Hoshang Mahdavi, A. (1993). *Iran's revolution*. Tehran: Tarh No. [In Persian]
- 27- Javan, J., Dalil, S., & Salmani Moghadam, M. (2012). Lefebvre's Dialectic of Space. *Quarterly Journal of Geographical Studies of Arid Regions*, 4(12(12)), 1-17. [In Persian]. https://jargs.hsu.ac.ir/article_161329.html
- 28- Karimian, H., & Ahmadi, A. (2014). space archaeology; Scientific approach in studying and analyzing architectural works, urban spaces and ancient textures. *Archaeological Studies*, 7(2), 103-116. [In Persian]. https://jarcs.ut.ac.ir/article_57750.html
- 29- Katoozian, M. (1981). *A collection of essays on the Iranian revolution*. Tehran: Sadaf. [In Persian]
- 30- Kermani, N. A. (1978). *History of Islamic Iran*. Misplaced: Yaran. [In Persian]
- 31- Keyhan Newspaper. (1979), No. 10670. Tehran: Keyhan Newspaper. [In Persian].
- 32- Lefebvre, H. (2012). From the production of space. *In Theatre and performance design* (pp. 81-84). Routledge.
- 33- Malekoutian, M., Baghaei, K., & Nayeri, H. (2012). Typology of Revolutionary Theories. *Quarterly Journal of Politics*, 42(1), 233-249. [In Persian]. https://jpcq.ut.ac.ir/article_29943.html
- 34- Masjed Jamei, A. (1982). *Ideology and revolution*. Tehran: Misplaced. [In Persian]
- 35- Mohammadi, M. (1981). *An analysis of the Islamic revolution*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- 36- Momeni, M. B. (1978). *About Tudeh Movement and Party Issues*, Tehran: Peyvand . [In Persian]
- 37- Motahari, S. M. (1979). *About the Islamic Revolution*. Tehran: Islamic Publication Office. [In Persian]
- 38- Motahari, S. M. (1979). *collection*. Tehran: Sadra. [In Persian]
- 39- Mousavi, S. M. (2018). Causes of the Islamic Revolution of Iran; Why and How. *Political Sociology of the Islamic Revolution*, 1(1), 27-49. [In Persian]. https://www.psirj.ir/article_144932.html
- 40- Parham, S. (1978). *The Iranian Revolution and the foundations of Imam Khomeini's leadership*. Tehran: Amir Kabir.

- 41- Parsi, F., Mansouri, K., & Badri, N. (2010). Examining the social system in the structure of Iranian cities and explaining the place of neighborhoods as a social system that shapes the Qajar city. Published In *The first national conference on Islamic architecture and urban planning*. Tabriz. [In Persian] <https://civilica.com/doc/128838/>
- 42- Riazi, S. A. (2009). the influence of modernity on the spatial organization of Tehran in the late Qajar period. *Iranian Cultural Research Quarterly*, 3(3(11)), 129-149. [In Persian]. https://www.jicr.ir/article_151.html
- 43- Rouhani, S. H. (1979). *Analysis of the Imam Khomeini movement*. Qum: Dar Al-Fakir.
- 44- Soroush, A. (1978). *Fatter than ideology*. Tehran: Serat.
- 45- Schmid, C. (2008). Henri Lefebvre's theory of the production of space: Towards a three-dimensional dialectic. In *Space, difference, everyday life* (pp. 41-59). Routledge.